

KAI KURIE RYTINIŲ LIETUVIŲ KALBOS TARMIŲ FONETIKOS DALYKAI

Ž. URBANAVIČIŪTĖ

I. Priebalsio *l* kietinimas lietuvių kalbos tarmėse¹

a) Priebalsio *l* kietinimas žodžio viduryje

Priebalsio *l* kietinimas prasideda pačiame rytiniame Lietuvos pakraštyje ir baigiasi vidurio aukštaičiuose. Šio kietinimo priežastys nėra galutinai nustatytos. Nuomonės labai įvairios². Tačiau tikras dalykas, kad šis *l* kietinimas yra senas reiškinys.

Priebalsis *l* kietinamas prieš balsius *e*, *ė* ir *ę*: *lādas*, *lėkt̃*, *sāulbi*. Kai kuriose vietose kietinama prieš priebalsį, jei po jo eina minėtieji balsiai: *kalbēt̃*, *katnālis*.

Visame plote vienodai kietinamas *l* žodžio viduryje prieš *e* (kirčiuotą ir nekirčiuotą): *lādas*, *lāka*, *lāsa*; *lakū*, *ladaĩ*, *gelaž̃is*, *pelanaĩ*. Biržuose, Pasvalyje, Linkuvoje dėl galūnių trumpėjimo tariama: *lāds*, *lāk*, *lās*; *lāk*, *lade*, *gelaž̃š*, *pelane*. Išsiskiria tik rytų dzūkai (į šiaurę nuo Daugėliščio): *lēdas*, *avelēs*.

Beveik vienodai kietėja *l* ir prieš kirčiuotą *ė*: *klēvis*, *lėkt̃*, *plēšt̃*. Naujai tarmėje atsiradusiuose žodžiuose *l* minkštas: *lēkste*, daug kur taria *lēt̃as*, nes šis žodis rytiečiams naujas. Adučiškyje (Švenčionių raj.) sako: *lākē*, *klācis*, *plāšc*.

Priebalsio *l* prieš *ę* žodžio viduryje yra labai mažai pavyzdžių. Linkuvos rajone vartojamas žodis *sklęsti*, kurį žmonės taria *sklōst̃*, ir Biržų rajone tas pats žodis tariamas *sklīst̃*. Linkuvoje toks šio žodžio virtimo kelias: *sklensti* > *sklans-ti* > *sklōnšt̃* > *sklōšt̃*.

Veiksmazodžių šaknyse prieš *en*, kur vyksta šaknies balsių kaita, *l* nesukietėja ir dvigarsis *en* beveik visur lieka sveikas: *sleñka*, *leñda*. Tik Ignalinos ir Švenčionėlių rajonuose dvigarsis *en* > *in*: *līnda* „lenda“, *kur līndl* „kur lendi“.

¹ Darbas skaitytas Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto SMD konferencijoje 1959 m.

Medžiagą *l* kietinimui, be straipsnio autorės, rinko VVPI SMD Lietuvių kalbos dialektologijos sekcijos nariai: P. Katinaitė, Z. Margenytė, I. Šarmavičiūtė, A. Stunžėnaitė, A. Sugintaitė. Straipsnyje aprašomas *l* kietinimas rytų aukštaičių ir rytų dzūkų plote.

² Archivum Philologicum, IV, 1933, 23 psl.; Vl. Grinaveckis, Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas Tarybų valdžios metais, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, XI t., 1960, p. 35; J. Kardelytė, Linkmenų tarmės fonetika, Kalbotyra II, V., 1960, p. 26, 28.

Nekirčiuotas *é* po *l* tariamas įvairiai: *é* ir *a*. Anykščiai, Ukmergė, Kavarskas, Utena, Rokiškis, Širvintos, Molėtai, Kupiškis ir Vabalninkas sako *lakaũ*, *slaniš*, *glabiš*, *klatèla*³. Beveik visas šis plotas yra žalinirakai arba žadininkai. Jie nekirčiuotame skiemenyje *é* taria kaip *e*: *sedèti*, *pedèlis*. Tas pat *e* buvo ir po *l*: **lèkaũ*, **slèniš*. Dėl *l* kietėjimo *e* > *a*: kaip *lèdas* > *lãdas*, taip **lèkaũ* > *lakaũ*.

Kitur (Biržai, Pasvalys, Troškūnai, Linkuva, Joniškis, Ignalina, Ramygalą, Šeduva) sako *lèkaũ* || *lèkõ*, *slèniš* || *slènis*.

Nevienodai tariamas *l* prieš *en* žodžio viduryje: *luñta* ir *liñta*. Patys ryčiausi lietuviai (rytų dzūkai ir rytų aukštaičiai) iki ribos Biržai — Kupiškis — Anykščiai — Kavarskas — Ukmergė — Širvintos sako *liñta*, *liñkì*, *sluñkstis*. O nuo šios ribos į vakarus atsiranda *luñta*, *sluñkstis*. Šie žodžiai tariami nevienodai: vienas taip, kitas kitaip. Ukmergės rajono vakarinė dalis, Ramygalą, Panevėžys, Linkuva, Pasvalys *en* po *l* išvertė į *un* dėsningai: *luñta*, *sluñkstis*, *luñgvas*, *luñkì* (šiaurėje *lõñt*, *slõpksõñš* arba *slõñkstis*, *lõñkì*). Kiti rajonai taria nevienodai. Kupiškis, Biržai, Širvintos, Vabalninkas taria *luñta*, *sluñkstis*, bet *liñkì*, *liñkaũ*. Anykščiai, Troškūnai taria *sluñkstis*, bet *liñta*, *liñkì*.

Toks nevienodumas galima taip paaiškinti. Rytuose prasidėjo *en* virtimas į *in* ir plito tolyn vakaruosna. Tada tuose pačiuose rytuose prasidėjo *l* kietinimas ir taip pat sklido vakaruosna, tik daug greičiau už *en* vartimą į *in*. Ties riba Biržai — Kupiškis — Anykščiai — Kavarskas — Ukmergė — Širvintos *l* kietėjimas pavijo *en* vartimą į *in*. Iki čia *l* kietėjimas negalėjo veikti *e* dvigarsyje *en*, nes *en* buvo išvirtęs į *in* (*linta*), o prieš *i* priebalsis *l* nekietėja. Ties minėtąja riba abu procesai susipynė. Todėl čia nevienodai taria *en* po *l*: *luñta* ir *sluñkstis* ar atvirkščiai. Paskui *l* kietinimas pralenkė *en* vartimą į *in*, todėl ruože Ukmergė — Ramygalą — Panevėžys — Linkuva — Pasvalys visi žodžiai tariami vienodai: *luñta*, *sluñkstis*, *luñkì*. Čia virtimas toks: *lenta* > *lanta* > *luñta*. Pirma sukietėjo *l*, paskui atėjo dvigarsių išvirtimas ir, radęs nebe *en*, o *an*, išvertė jį į *un*⁴.

b) Priebalsio *l* kietinimas žodžio gale

Priebalsis *l* žodžio gale kietinamas:

1. Prieš kirčiuotą *é*. Tas *é* tariamas įvairiai: kaip *é* ir *a*. Rytinis ir šiaurinis pakraštys (Zarasai, Ignalina, Molėtai, Kavarskas, Ukmergė, Ramygalą, Širvintos, Švenčionėliai, Pasvalys, Šeduva, Linkuva, Biržai) taria *varlè*, *žalè*, *varlès*, *žalès*, *pelès*, vakarinėje dalyje sako *varlã*, *pelã*, *varlãs*, *pelãs*, apie Svėdasus — *ti.lãk*.

Daugiskaitos naudininkas visur *varlèm*, *pelèm*, tik Kupiškyje *varlãm*, *pelãm*. Taip pat vienaskaitos vietininkas: visur *žalè* || *žolè*, tik Kupiškyje *žolãi*.

2. Nekirčiuotas *é* irgi nevienodai tariamas po priebalsio *l*, pvz.:

a) Atvirame žodžio gale rytų aukštaičiuose: *sãula*, *sužõla*; rytų dzūkuose ir vidurio aukštaičiuose (Ignalina, Švenčionys, Švenčionėliai, Kaišiadorys): *sãulè*, *sužèlè*, *kaulè*.

³ Nesutamantis įvairiose rytinėse lietuvių kalbos tarmėse balsių ilgumas straipsnyje nepažymėtas. Š reiškia siaurą suužpakalėjusį *é*, o *e* žymi platų suužpakalėjusį *e*.

⁴ V l. Grinaveckis, Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas Tarybų valdžios metais, VVPI Mokslo darbai, XI tomas, V., 1960, p. 33.

b) Uždaramame žodžio gale, pvz.: vienaskaitos kilmininkas rytų dzūkų ir šiaurinių rytiečių (Ignalina, Švenčionys, Švenčionėliai, Vabalninkas, Joniškėlis, Pasvalys, Linkuva, Biržai) tariamas *sáulės, kaūlės*, visur kitur *sáulas, kaūlas*. Toks pat daugiskaitos naudininkas: kur sako *kaūlės*, ten ir *kaūlēm*, kur *kaūlas* – ten *kaūlam*. Taip pat ir daugiskaitos vietininkas: *séilas*, jei *séilam*, ir *séilės*, jei *séilēm*.

3. Prieš *e* < *eñ*:

a) atvirame žodžio gale įvairiai virsta:

sáulu, žólu, puólbti, pražílbti sako Ukmergė, Anykščiai, Širvintos;

sáula, žóla, puóle, pražíle sako Ramygala;

sáulė, žólė, kúlė, pražílė (Panevėžys, Joniškėlis, Linkuva);

sáulu (nes *sáula*), *žólbti* (nes *žalė*) sako Kavarsko raj.;

visur kitur: *sáulbi, žólbti, kúlbti, puólbti, pražílbti*.

Galininke tariama dažniausiai *sáulu* arba *sáulbi*. Vienur *l* sukietėjo, dar nepasikeitus dvigarsiu *en*, kitur kietėjo tada, kai šis dvigarsis jau pradėjo kisti ir virsti į *in*:

1) **sáulēn* > **sáulan* > **sáulun* > *sáulu*;

2) **sáulēn* > **sáulen* > **sáultun* > *sáulbi*⁵.

b) Uždaramame žodžio gale dar įvairiau tariama. Prie balsis *l* šiuo atveju ne visur kietinamas:

kúlbis, puólbis, pražílbis (Anykščiai, Kavarskas, Troškūnai, Molėtai, Utena, Zarasai, Biržai, Rokiškis, Dusetos, Švenčionys, Švenčionėliai, Ignalina, Širvintos, dalis Ukmergės raj.);

kúlės, puólės, pražílės (Ramygala, Panevėžys, Pasvalys, Linkuva, Joniškėlis);

kúlis, puólis, pražílis (Kupiškis, Vabalninkas);

kúlus, puólus, pražílus (vakarinė Ukmergės raj. dalis).

4. Prieš *e* < *én*:

a) Atvirame žodžio gale:

α) vienaskaitos įnagininke:

su sáulu, kaūlu (Širvintos, Ukmergė, Anykščiai, Kavarskas, Ramygala);

su sául, žóli, vařli (Linkuva, Joniškėlis, Biržai);

su sáuli, žóli (Kupiškis);

Kitose vietose sakoma *su sáulbi, žólbti*. Šios galūnės raida tokia: *su *pelén* > **pelán* > **pelún* > *pelù* arba *su *pelén* > **pelén* > **pelóun* > *pelò*.

Dažniausiai sakoma *su pelù*, bet *pèlbti*. Galininko tvirtagalės galūnės dvigarsio *e* silpnesnis ir greičiau virto *en* į *in*, negu tvirtapradėje įnagininko galūnėje. Galininke *l* kietėjimas veikė pakitusią galūnę, o įnagininke dar nepasikeitusią;

β) vienaskaitos vietininke didelėje ploto dalyje (daugiausia šiaurinėje) *l* visai nekietinama: *aūli, galì, šilì* (Ramygala, Linkuva, Kupiškis, Joniškis, Biržai, Rokiškis, Pasvalys); labiau į rytus kietinama visada: *galbi, šilbi* (Širvintos, Molėtai, Ignalina, Švenčionys).

⁵ K. Morkūnas, Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika, Lietuvių kalbotyros klausimai, III, V., 1960, p. 45.

Kitur kietinama tik formoje *gale* : *galbì*, bet *šilì*, *aūli* (Kavarskas, Anykščiai, Troškūnai, Utena, Zarasai, Švenčionėliai). Ukmergė, Vabalninkas irgi kietina tik šioje formoje, bet kitaip: *galù*, bet *šilù*.

b) Uždaramė žodžio *gale* daug mažesnė įvairovė. Beveik visur sakoma *avelàs*, *vadelàs*, tik apie Raguvą *avelbìs*, apie Ramygalą *avelès* ir apie Ukmergę *aveliùs*⁶.

5. Prieš priebalsius irgi neretai kietinamas priebalsis *l*, jci po jų eina balsiai *e*, *é* (netiesioginis kietinimas), pvz.: *kalbèit*, *gèlbèit* || *gèlbat*, *šulnàlis*, *tiltàlis*, *balsàlis*, *kelmàlis*, *balmàlis* (Anykščiai, Vidiškiai, Troškūnai, Molėtai, Utena, Zarasai), bet sako *paršèlis*, *varnèla*;

kalmèlis, *balsèlis*, bet *paršièlis* sakoma Kavarske (po *l* cinantis priebalsis irgi tariamas kietai);

kalbèit, *gèlbèit*, bet *šulnèlis*, *tiltèlis* (Ramygala, Širvintos, Švenčionėliai, Biržai, Vabalninkas, Linkuva, Joniškėlis).

II. Vidiškių tarmės žodžio galo vokalizmas

Vidiškių tarmėje stipriai trumpinamos galūnės. Trumpėjimas čia ateina iš šiaurės, iš Mūšos upyno. Kadangi Vidiškiai yra rytiečių pietinėje dalyje (Ukmergės raj.), tai galūnės čia trumpėja ne taip smarkiai kaip šiaurėje. Galūniniai balsiai beveik niekada neišnyksta, bet jų kiekybė ir kokybė labai pasikeičia.

Balsiai

a po kieto priebalsio

Atviroje žodžio galūnėje kirčiuotas ir nekirčiuotas *a* < *ā* ir *ǎ* Vidiškiuose ir jų vakarinėse apylinkėse tariamas *a*. Jis gal kiek trumpesnis už lk *a*, t. y. kiek redukuotas, bet skirtumas labai nežymus. Šiton taisyklėn neįeina tie atvejai, kai *a* stovi po minkšto priebalsio. Pijorų km. (1 km į vakarus nuo Vidiškių) visi šie *a* stipriai redukuoti ir tariami kaip *o*, pvz.:

a) *a* < *ā*: *gubà*, *vagà*, *šakà*, *rasà*, *retà*, *mažà*, *gerà*, *šeštà*, *muštà*, *keptà*, *vestà*, *anà*; *rù.ta*, *aūšra*, *liėpsna*, *vārpa*, *jiėva*, *piėva*, *jūoda*, *dūota*, *aštuñta* (Vidiškiai);
gubò, *vagò*, *šakò*, *gerò*, *muštò*, *anò*; *rù.tv*, *piėvu*, *jūodu*, *dūotu*, *aštuñtu* (Pijorai).

b) *a* < *ǎ*: *dí.rba*, *sú.ka*, *li.pa*, *kráuna*, *áuga*, *ri.ša*, *dúoda*, *gèra*, *máža*, *šálta*, *káršta* (Vidiškiai);

dí.rbu, *sú.ku*, *li.pu*, *kráunu*, *áugu*, *ri.šu*, *dúodu*, *gèrv*, *mážu*, *šáltu*, *kárštu* (Pijorai).

Balsio *a* pasikeitimas žodžio gale, atrodo, yra nesenas, įvykęs po senojo baltiškojo *ā* sutrumpėjimo, nes *a*, kilęs ir iš ilgo, ir iš trumpo *a*, išvirsta vienodai.

Uždaroje galūnėje *a* > *v* visuose aplinkiniuose kaimuose ir pačiuose Vidiškiuose. Tas *v* už lk *u* šiek tiek trumpesnis, bet nedaug, pvz.: *lú.ngus*, *pláukus*, *ū.žalus*, *dūbilus*, *béržus*, *lápūs*, *plónus*, *áukštus*, *raĩbus*, *saũsus*, *viėnus*, *pĩrmus*, *tĩ.krus*, *ketviĩtus*, *sú.ktus*, *pjáuťus*, *vi.ĩtus*, *mai.ĩtus*.

Kirčiuotas *a* nepasikeičia: *tàs*, *anàs*, *katràs*.

⁶ Šiai pastraipai (4b) pavyzdžiai imti iš Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Lietuvių kalbos atlaso kartotekos.

Nepasikeičia *a* ir sangražiniuose veiksmažodžiuose, nes jei veiksmažodis būtų nesangražinis, atviroje galūnėje būtų *a*, pvz.: *sū.pas, mū.šas, sėkas* (nes *sū.pa, mū.ša, sėka*). Pijoruose taria *sū.pus, mū.šus, sėkus*, nes *sū.pu, mū.šu, sėku*.

Panašus *a* pakitimas turimas ir *o*-kamenių vardažodžių daugiskaitos galininke, tik čia ir kirčiuotas *a* redukuotas, pvz.: *gerūs, šakūs, vagūs, gubūs, šeštūs, muštūs; mežgus, kni.gus, oškus, tvórus, gálvus*.

Aplink Vidiškius lengva pastebėti, kaip stiprėja galūnių trumpėjimas, einant iš rytų vakaruosna. Žemaitkiemyje (6 km į rytus nuo Vidiškių) sako *vaikas, ū.žalas, laūkas*, Vidiškiuose *vaikus, ū.žalus, laūkus*, o Naujasodžiuose (5 km į vakarus nuo Vidiškių) *vaiks, ū.žals, laūks*.

a po minkšto priebalsio

Po *j* ar kito minkšto priebalsio (kur seniau buvo *j*) *a* < *ā* labai smarkiai supriešakėja ir tariamas kaip *i*: *jėji, šauki, rėki, šauši, ū.ži, liepi, važuoji, audži, veřpi. grėbi; šaukis, šaušis, riečis, skėcis; vėlnis, vėjis, jáučis, žālis, trėčis*.

Priešakėjimas, atrodo, senesnis už redukciją, nes jis plačiau Lietuvoje paplitęs. Jo senumą rodo ir toks reiškiny: *a* < *ā* supriešakėja, o *a* < *ā* lieka sveikas: *jóji, vėlnis*, bet *leli.ja, žala, vala, jáuja, kója, špulà*. Priešakėjimas turėjo prasidėti tada, kai dar skyrėsi *ā* ir *ā* tarimas žodžio gale.

Balsių priešakėjimas veikia ir *u* po minkšto priebalsio, bet tik vienaskaitos vardininke: *křaučis, šaučis, skeřdzis, pėcis, stalāris, kli.jis*.

Dvibalsiai

Vidiškių tarmėje žymiai pasikeitę dvibalsiai *ai, au, ei, ui*. Visi šie *i, u* grupės dvibalsiai smarkiai redukuoti ir kamienne, ir galūnėje. Galūnėje jie daugeliu atvejų vienbalsėja. Šie dvibalsiai nepatogūs tarti, nes jų abiejų komponentų artikuliacija labai skirtinga: *ai, au, ei* pirmasis komponentas platus, antras siauras. Dvibalsio *ui* abu garsai siauri, bet vienas užpakalinis, kitas — priešakinis. Todėl visi rytiečiai minėtųjų nekirčiuotų ir kirčiuotų tvirtagalių dvibalsių komponentus labai supanašino: pirmąjį susiaurino, sutamsino, o antrąjį labai pailgino, pvz.: *vaikas, laūkas, ragai, mataū*. Vidiškiečiai tiek pailgino antrąjį ir taip susiaurino pirmąjį komponentą, kad pagaliau abu komponentai nebesiskyrė ir susiliejo vienan balsin. Kirčiuotas naujasis vienbalsis tariamas ilgai ir labai nukirstai, o nekirčiuotame skiemenyje jis pusilgis.

Dvibalsiai *ai, au, ei, ui* vienbalsėja šiais atvejais:

a) Nekirčiuotoj atviroj galūnėj:

1. *ai* po kieto priebalsio: *kāimbi., lāpbi., vi.rbi., piřštbl., pievbi., rū.tbl.*;
2. *ai* po minkšto priebalsio: *pėli., křauči.*;
3. *au* po kieto priebalsio: *gāudu., lōpu, di.rbu.*;
4. *au* po minkšto priebalsio: *gāudžu., krōvu., lōpu.*;
5. *ei*: *kāti., lāpi., pjōvi., pi.ni.*;
6. *ui*: *vaikbi., pařšbi.*

b) Kirčiuoti atviroje tvirtagalėje galūnėje:

1. *ai* po kieto priebalsio: *darbī., kalnī., užalī., baltī., gerbī., matbī., sakbī., prařbī.*;

2. ai po minkšto priebalsio: *ruġi⁴, kveči², graži², plači²*;
3. au po kieto priebalsio: *matū⁴, sakū⁴, darū⁴*;
4. au po minkšto priebalsio: *mačū⁴, sakū⁴, geŕū⁴, mažū⁴*;
5. ei : *matī⁴, riši⁴, lepi⁴*.

Dvibalsiai ai, au, ei, ui nevienbalsėja šiais atvejais:

a) Tvirtapradėje galūnėje : *tái, anái, geresnái, mažái, takái, sáu, pačái*.

b) Kirčiuoti tvirtagalėje uždaroje galūnėje: *klanaís, namaís, mataís, daraís, vartaús, lupkstaús, medaús, sunaús, varčauús, rišeís, kepeís*. Jų pirmieji komponentai tariami irgi labai redukuotai.

c) Nekirčiuotoje uždaroje galūnėje lieka dvibalsio žymė, tariamas diftongoidas. Pirmasis komponentas tiek pasikeičia, kad labai mažai besiskiria nuo antrojo, tik jie nesusilieja. Susidaro dvigarsis iš dviejų labai panašių garsų: *lápbiús* „lapais“, *briédžiús* „briedžiais“ *kalbėjiús* „kalbėjais“, *máuduús* „maudaus“, *gi⁴džuús* „gydžiaus“, *gráužiús* „graužeis“.

Kai kas jau pasako ir vienbalsį: *lápbi.s, briédži.s, kalbėji.s, máudu.s, máudžu.s, gi⁴džu.s, gi⁴dvi.s, gi⁴di.s*.

Vidiškių tarmės tekstas

*dùkrel, nedaūk da gyvenbi⁴ / nemati⁴ blagú.ma di⁴.dela / nér kò táven beda-
vdi⁴ || bú⁴.tum tú.jen pra pónbiús pagivénus / kbi da vergi⁴.ja bú⁴.va / tbi pažurúč
kú⁴ kalbétum || pířma dauk veřbdava mergótes || teip planbi⁴ suveřbdava, kat māt-
kus par slú⁴.bini žiédú išli⁴.zdava || žurók dvari duųgū⁴ suveřbdava || kat nesú.verpe
/ tbi pónus dave ži⁴.nu / kat verpėji maína un šú.ña || atvažúoji ki⁴.tus pónus i iš-
maína mergėlu un šú.ña || bú⁴.dava / ištekėja graži mergužėla / tbi pónus jaunóju
pasimėdava sáu / a juynásbi. pa mėnaša adgáudava || kat šei.ma pónbi. prasvi⁴.nija /
tbi ruńda kėtutus pińkus žmónis / atáveda un tú⁴ šeimu i penák || ánis niėka ne-
di.rba / tik sódži i válga || adzaku.cnikbi. vadí.nas || i dabař. žmańú pėrtarus i r /
sáka / kò gi áš ča sedėsu koi zakú.cija || viėnus pónus labbi⁴ nedórus bú⁴.va / tbi ji⁴
perkú⁴.nus užú.muše pra sluókšči. || ańs labbi⁴ jáunus mergėtis kankindava || kat kú⁴
mergėtie negerbi⁴ padáre / tbi unvára jú⁴ sódžalkan i laika pardien || aína su šáu-
tuvu apliok sódžalku i išli⁴.prenbi. neláidži || uštát i užú.muše || kalbėja žmónes / kat
jò žėme nepri⁴.jeme / uókasa i vėlam i.šmeta || kú⁴.nus sudžú⁴.va kbi šakalis / tbi
berńókbi. nusi.neša vakarú.škasna / kat pasmegdis katrań kumpań / tbi meřgas let
un siėnu li.pa || mána mamà labbi⁴ graži bú⁴.va jaúna || pónus vis li⁴.zdava un jú⁴ ||
pásakava matinėla / sáka gi⁴.nuys / kavójuys / kuř tik išmańú⁴ || tbi atávede pónus
sėnu diėdu i liepe žėnitis || niėka nežurėja / kat jái ki⁴.tus pati⁴.ka / turėja žėnitis ||
pli⁴.kus / kuprótus / mažú⁴.tis / be duntú / kójas kreivas || isiváizdinok sáu / kat táven
dabař pandšu atáveda i liepi žėnitis || sáka vis mi⁴.slidavu. aĩ švintójan i priz-
gi.rdiť || pati nežimú⁴ kaib gi⁴.va likú⁴ || baikes bú⁴.va dedėlis / gńú⁴.sidava un atšlaima
tbi šú / tbi tú⁴ || neilgbi⁴ givėna / graĩt viėna likú⁴ || alė kólinok nú.mire / tbi ášen
pasenú⁴ / nebe čėsus ape jáunu galvótenbi. || teip i nuvėja givėnimus dzi.ndram ||*

Vilniaus valstybinis pedagoginis
institutas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1961 m. balandžio mėn.

НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСТОЧНО-ЛИТОВСКИХ ГОВОРОВ

Ж. УРБАНАВИЧЮТЕ

Резюме

I. Отверждение согласного *l*. В восточных говорах литовского языка перед некоторыми гласными согласный *l* произносится твёрдо. Причины этого отверждения ещё пока точно не установлены. Согласный *l* произносится твёрдо перед гласными *e*, *ę*, *ė*: *lādas* „лед“, *lāka* „летит“, *lėkti* „лететь“, *saulė* „солнце — вин.“ (ср. литер. яз. *ledas*, *lekia*, *lėkti*, *saulę*).

Перед гласным *e* в начале слова согласный *l* на всей территории описываемых говоров произносится одинаково: *lādas* „лед“, *lāka* „летит“, *gelažis* „железо“. Также перед ударным *ė* отверждение почти одинаково: *plėšti* „рвать“, *kletis* „амбар“. Безударный *ė* перед *b* произносят не одинаково: как *l* и как *a*. На территории жалининков и жадиников произносят гласный *a*: *slanis* „долина“, *lakau* „летел“. Остальные произносят *ė* после твёрдого *l*: *slėnis*, *lėkau*. (ср. литер. яз. *slėnys*, *lėkiau*).

Согласный *l* перед дифтонгом *en* тоже не одинаковый. На западе восточно-литовских говоров до границы Биржай—Купишкис—Аникшчяй—Укмерге—Ширвинтос произносят *liūta* „доска“, *sluokstis* „порог“ < *slauokstis* < *slenkstis*. К востоку от этой границы произносят *liūta*, *slinkstis* < *sleñkstis*.

В конце слова *ė* после *l* в северо-восточных говорах произносится как *ė*, в остальных — как *a*: *varlė* и *varlá* „лягушка“.

Гласный *ę* < *eñ* после *l* в отдельных территориях имеет различное произношение: *sāulu*, *sāulė*, *sāulė* „солнце“ (вин.). Также и *ę* < *en* имеет различное произношение: *su sāulu*, *sāulė* „солнцем“.

В некоторых местах происходит отверждение звука *l* перед другими гласными, если за ними следуют гласные *e*, *ę*, *ė*: *kalmėlis* „горка“, *balsālis* „голосок“, *tiltālis* „мостик“, *kalbėti* „говорить“ (ср. литер. яз. *kalnelis*, *balselis*, *tiltelis*, *kalbėti*).

II. Вокализм конца слова видишкяйского говора. Безударный гласный *a* в закрытом конце слова после твёрдого согласного произносится как *u*: *lūngus* „окно“, *ūžalus* „дуб“, *sausus* „сухой“, *vienus* „один“. Ударный *a* не подвергается изменению: *tās* „тот“, *katrās* „который“. Гласный заднего ряда *a* < *ā* после мягких согласных становится гласным переднего ряда и произносится как *i*: *audži* „ткёт“, *rėki* „кричит“, *vėjis* „ветер“, *žālis* „зелёный“ (ср. лит. яз. *audžia*, *rėkia*, *vėjas*, *žalias*). Гласный *a* < *ā* не изменяется: *lelija* „лилия“, *kōja* „нога“. Это древнее явление произошло ещё тогда, когда различно произносили *ā* и *ā̃*.

В видишкяйском говоре происходит монофтонгизация дифтонгов $(i)ai$, $(i)au$, ei , ui : $ai > y$, $iai > i$, $au > u$, $iau > iu$, $ei > i$, $ui > i$ в следующих случаях:

1. В безударном открытом конце слова: *káim̃y*. „села“, *ruĩdk̃y* „руке“, *peĩli*. „ножи“, *dirbu*. „работал“, *gáudžiu*. „ловил“, *káti*. „кошке“, *vaĩky*. „ребѣнку“ (ср. лит. яз. *kaimai*, *rankai*, *peiliai*, *dirbau*, *gaudžiau*, *katei*, *vaikui*).

2. В открытом сильноконечном окончании: *darb̃i* „труды“, *gerb̃i* „хорошо“, *rug̃i* „рожь“, *mat̃i* „вижу“, *tač̃i* „я видел“, *mat̃i* „ты видел“ (ср. лит. яз. *darbai*, *gerai*, *rugiai*, *matau*, *mačiau*, *matei*).

В других случаях монофтонгизация не происходит.
